



Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

LG7

574

✓

LG7

574

1910

Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Ա Ր Ա Ն

65

ՀԱՅ ԵՐԵՒԵԼԻՆԵՐՈՒ ԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ, ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐԸ, ՋԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ,
ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ ԵՒԼՆ. ԵՒԼՆ.

1512-1912

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ 400ԱՄԵԱՅ ՅՈՒԵԼԵԱՆԻ ԱՌԻԹՈՎ

ԳԵՂԱՐՈՒԹՅԱԿԱՆ ԵԳԵՂ ՅՊԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

Կ Ա Ջ Մ Ե Ց
Վ. Գ. ՋԱՐԳԱՐԵԱՆ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

ՊՐԱԿ ԺՁ. (116)



ՅՈՎ. ՀԱՆՆԷՍ ՏԵՐՈՑԵՆՅ

2/13

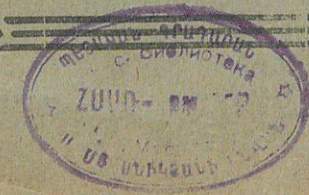
- 72. Յովհաննէս Գ. Լազարեանց I Պատկերով
- 73. Գարրիէլ Ս. Գ. Պատկանան I »
- 74. Ռ. Անդրեաս Փափուզեան I »
- 75. Յովհաննէս Տէրզնցի Լ. սրբին I »
- 76. Յարութիւն Խալիպեան I »

ԱՋԱՏ ՄՍՏԵՆԱՇԱՐ ԹԻԻ 20

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
Վ Շ Ա Ն - Պ Ս Պ Ր Ե Ա Ն
1910

Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ե Չ
Վ. ԵՒ Պ. ՋԱՐԳԱՐԵԱՆ ԵՂՐԱՐԳ
Կ. ՊՈԼԻՍ

Լեռ
574



92
2-36

574



196. Խորէն Արքեպիսկոպոս Նարաէյ

Սալիլ Եէրիֆ փաշայի տուած այդ հրամանը մեր ոչորմամբ կայսեր գիտութեամբ ու հաւանութեամբ է: Ո՛չ, ո՛չ, կայսրը միշտ ոչորմամբ է գէպի մեզ, միշտ բարեհաճ՝ մեր ազայանքը լսելու և մեր իրաւունքները իր հզօր հովանաւորութեան տակ պահելու, ուստի փոխանակ յուսանատ նստելու աղերսագիր մը պատրաստենք և ի դիմաց հաւատարիմ Հայ ազգին՝ Վեհափառ Սուլթանին մատուցանենք և Անոր Հայրական խնամքին յանձնենք Գերեզմանոցի և եկեղեցւոյ բազը:»

Առաջարկութիւնը արամանարանական էր և լաւ ընդունելութիւն գտաւ:

Հարիւրաւոր կրօնականներ, առաջնորդ ըլլալով տանեակ հազարաւոր գաւառացիներու, բնակիչներու և ժողովրդի, ամէնքը մէկ Տօլմա-Պաչէ՛ կայսեր պիտի դիմէին:

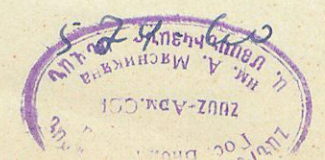
Երեք օր մնացած էր Սալիլ Եէրիֆ փաշայի տուած պայմանաժամը լրանալուն, Ուրբաթ օրերը կարելի էր Սուլթանին աղերսագիր տալ, սրովհետեւ սոխորաբար այդ օրը կարելի էր ներկայանալ կայսեր, ուստի աղերսագիրը պատրաստեցաւ և սրտուեցաւ հետեւեալ օրը եկեղեցիներու մէջ աղօթքի հրաւրելի ժողովուրդը: Հինգշաբթի օր Դալամիայ Ս. Կատարի եկեղեցին բազմութեամբ լեցուած էր աւելի քան

Յիսասկարան

Handwritten vertical text on the left margin.

Handwritten mark resembling the letter 'B'.

574



6570-ch-h

10,000 հոգի, նոյնպէս Բերայի եկեղեցւոյ շուրջ և գերեզմանոցի փոքրիկ եկեղեցւոյն մէջ :

Հայու իրոքս զաւակները ամէնքը միտքեւրան «Տէր Ողորմեան» երգեցին՝ միւս օրը սուխներու դէմ կուրծք ապու խոստումով — եթէ փորձուի ազգային սեփականութիւնը բնութեամբ խլելու :

Ուրբաթ օրը ժողովուրդը սկսաւ դիմել դէպի Տօլմա-Պաղչէ, բազմութեան մէջ ծայրը Թօփհանէ էր, իսկ միւս ծայրը կամուրջին վրայ, անոնց գլուխն էր Թէքիրտաղի ծերունի Թաղէոս Եպիսկոպոսը (որ թաղուած է Պալաթի եկեղեցին) Խորէն Նար-Պէյ Սրբազանի հետ, իրենց կը հետեւէին կրօնաւորներ և խուսն բազմութիւն մը :

Երբ Խալիլ Շէրիֆ փաշայի տան առջեւէն կ'անցնէր բազմութիւնը, սկսան ամէնքը մէկ բերան անիծել զինքը :

Ժողովուրդը Տօլմա Պաղչէ հասած էր, երբ կրօնաւորները մզկիթին մօտը կեցան աղերսագիրք ապու համար, այն ատեն զնգապետ մը վարդապետին մէկը հրեց, ձեռքը դեռ վրան չը դպած Նար-Պէյ կը բռնէ և բարձրաձայն կ'ըսէ «Ի՞նչ իրաւամբ մուրախտաւ կը հրես, ի՞նչ կ'ուզես, արդիւն՞ մեզ՝ մեր թագաւորի առաջ աղօթելու...»

Գնդապետը կը քաշուի, բայց անա ստախկանութեան նախարար Իսմայիլ փաշա գալով Խորէնի հետ հետեւեալ Քրանտերէն խոսակցութիւնը կ'անենայ :

— Էմինանս, ատնք (բազմութիւնը ցուցընելով) խօսք չեն հասկնար, դուք ցրտեցէք զանոնք՝ նախկինով որ այստեղ կենալ կարելի չէ :

— Ի՞նչպէս կարող եմ ցրուել ատնք, երբ անոնք իմ ընկերներս են և եկած են հետս կարեւոր ազգային պաշտօնով, միթէ կարող էք փաշա՞, թագաւորի նաւատարիմ նպատակներուն հրամայել որ իրենց Օգոստոսիոս Կայսրը չստանեն և զինքը չօրհնեն : Խնդրեմ փաշա, հանգիստ թողէք մեզ որ նախրական պարաքերնիս կատարենք :

— Անկարելի է սրբա՛զան, միայն այնչափ կրնամ ընել որ մէջերնուդ պատգամաւորութիւն մը թող զատուի և ժողովուրդը թող ցրուի :

— Ատնք ամէնքն ալ, փաշա, խերհառ են և լաւ գիտեն իրենց կատարելիքը, մի բռնարարէք մեզ, մեր սիրտերը ցուտ լեցուն են, ցաւերնիս մի աւելցնէք :

— Բայց ի՞նչպէս կարելի է, էմինանս, որ

այսչափ բազմութիւն թագաւորին դիմէ, միթէ այս կարգերուն անտեղեկ էք :

— Շատ բարի, բերէք ուրեմն զինուորական ոյժ և մենք պատրաստ ենք արիւնիս թափելու, երբ մեզ թող չարուի թագաւորի գթութիւնը ինդրելու :

— Եթէ այդպէս է՝ ուրեմն ձեր բազմը ձեր ձեռքին և Աստուծոյ կը թողու՞մ, ինչ պիտի ըլլայ թող ըլլայ, Ալլահին կամքը թող կատարուի :

Փաշան հազիւ վերջացուցած էր այս խօսքերը երբ ձին դարձուց, նշան տուաւ փողահարներուն և արքայական դուռը բացուելով, թագաւորը եկաւ :

«Փատիշահը մը չօգ եաշա՛, էֆէնտիմիզ պին եաշա», պրուացին տանտեակ հազարաւոր բեռնակիրներ և ժողովուրդը :

— Ի՞նչ է ատնց ինդրքը, հարցուց Թագաւորը նախարարին :

Թեքիրտաղի Թաղէոս աղեարդ Եպիսկոպոսը աղերսագիրք գլխին վրայ բռնած, Թագաւորին ներկայացաւ, որ իսկոյն հրաման տուաւ փաշային՝ աղերսագիրք ատնել :

Ժողովուրդը նորէն հնչեցուց Փատիշահին մաղթանքը :

Սուլթանը մզկիթ մտաւ, Խորէն Եգո. երկու ընկերներով մզկիթի դրան մօտ կը սպասէր, սովորաբար Սէլամըզի աղօթքը լմնալէն ետք նկատի կ'առնուէր աղերսագրերու խնդիրները :

Այդ միջոցին Սուլթանին որոտածայն հետեւեալ բառերը կը լսուէր.

«Իմ աճադին տէրութեանս մէջ հո՞ւ պակաս էր որ խեղճ Հայերու թիւ մը հազին էիք աչք անկած, ի՞նչ կ'ուզէք, կ'ուզէ՞ք մեռելներն անգամ իմ դէմն հանել, գնացէք բռնէք որ հանգիստ ըլլան, ես հաստատեցի անոնց իրաւունքները :»

Իսմայիլ փաշա Նար-Պէյի կը հաղորդէ Սուլթանին իրատէն :

Եւ անա զսպանակէ շարժուածի պէս ամբողջ ժողովուրդը կը գոչէ «Կեցցէ Վեհափառ Սուլթանը» :

Պատգամաւորութիւնը փառաւոր յաղթանակով իրեն առաջնորդ ունենալով Թաղէոս և Նար Պէյ Եպիսկոպոսները կը դիմէ Բերայի Գերեզմանատունը ուր քանի մը հազար գաւառացիներ ժողովուած, որչա՞մ են արին թափել, եթէ Գերեզմանոցը յափշտակելու գան :

Հոն համանշուն պէս Խորէն Նար-Պէյ քաղաքի Յակոբ Կաթողիկոսի դամբարանի մօտ բարձր տեղ մը կեցած, բանաստեղծական ոգեւո՞

րութեան մէջ, և խօսքը ուղղելով Երջանկայնչատակ Հայրա գետին վերջացուց իր քարոզը հետեւեալ բառերով :

«Սէր և միութիւն քու ազգիդ ներշնչուհամար, ձեր սարիքիդ մէջ էջմբածնէն Պոլիս եկար և պանդխտութեան մէջ քու հազիւ փչեցիր, Ոսկորներդ մեզ թողուցիր յաւիտեան իբր աւանդ, որուն ամփոփուած վայրը այնչափ սուրբ է մեզ, որչափ սուրբ էին քու գործերդ :»

Հետեւեալ օրը Պատրիարքարանը կը ստանայ Եպարքոս Մէհմէտ Րիւշափ փաշայէն թագաւորին իրատէն, որով Սուլթանը կը հաստատէ Հայոց անբռնաբարելի իրաւունքները Բերայի Գերեզմանոցին վրայ : Ասով ուրիշ անգամ ալ գրաւելը բացարձակ կ'արգելուի : Այս խնդրի մէջ մեծ դեր ունեցած է նաև Տրիկին Բենպէ Պալեան՝ Յակոբ Պէյի կինը, որ մեծ շնորհ ունենալով վախճան Սուլթանից, Գերեզմանատան առթիւ եղած բռնութիւնը կը յայտնէ և կը նկարագրէ այն յուսահատութիւնը որ ազգին մէջ կը տիրէր, մանաւանդ մեռելատէրներու ընտանիքներուն մէջ, որովհետեւ ննջեցեացիներուն սուկորները հանել նետելը հազարաւոր հազիւներու անէ՞քը գրգռել ըսել էր :

Վախճան Սուլթանը որ իր գաւկին կեանքին վրայ պահապան հրեշտակի պէս հոգ կը տանէր, կը ցաւի գերեզմանատան դէպքին և կ'ըսէ ի՞նչ մեռելներու զայրոյթը գրգռել և որու դէմ, իր հարազատ զաւկին :

Ու նայն գիշերը երազ կը տեսնէ որ Հայոց Գերեզմանատան բոլոր մեռելները գերեզմաններէն ելած են և շրջապատելով Պալատը կը կուգին իր զաւկին հետ :

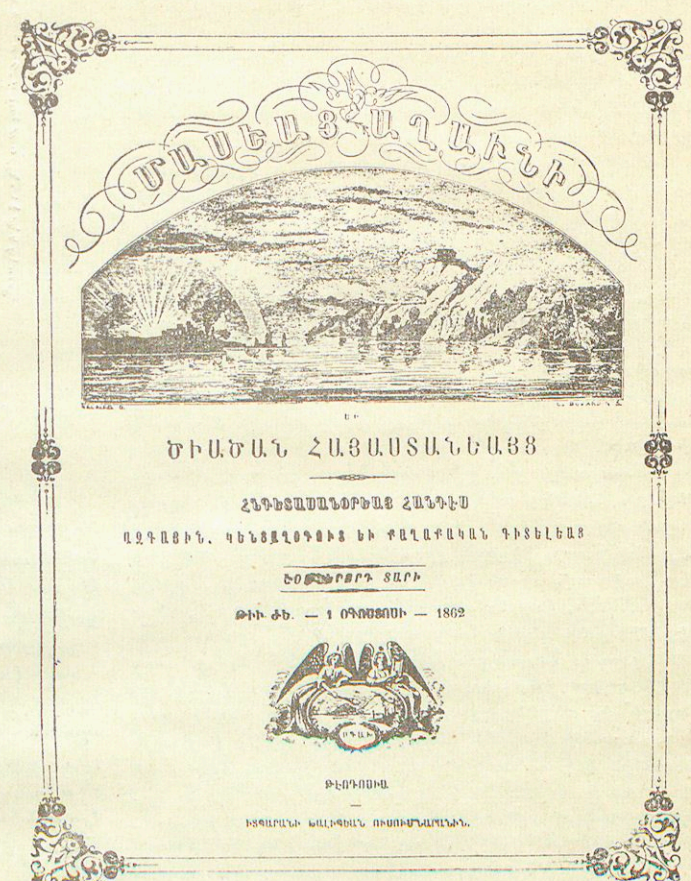
Երազը կը պատմէ իր զաւկին, որուն երեւակայութեան վրայ ծանր ապաւորութիւն կը գործէ և ան միտքը կը գնէ այդ երազին հետ կապ ունեցող խնդիրը կարգադրել, և այդ պատճառով է որ մզկիթի մէջ իր նախարարներուն ըսած է «Ի՞նչ, մեռելները կ'ուզէք իմ դէ՞մն հանել» :

* * *

Նար-Պէյ՝ Թրքո-Ռուսական պատերազմէն ետք Երուսէմ Պատրիարքի կողմէն Պէրլինի Վեհաժողովին զրկուած հայ պատուիրակութեան

անդամ էր, որով այցելեց Եւրոպական արքունիքները : Յայտնի է որ այդ պատուիրակութեան ջանքերով ստորագրուեցաւ Յարց յօդուածը որ փորձանք մը և լաւ Ազգին գլխուն :

Հետեւեալ իր Ռուսիայէն գրած մէկ նամակն է, ուղղուած Գէորգ Ապոստոլոսի որուն մէջ գրաւ



197. Մասնաց Աղաւթի

կան լեզուով մը կը նկարագրէ այդ միջոցին իր գառած ընդունելութիւնը (պատկ. թիւ 198) :

Փեթրոպոլիս, 10 Մայիս 1878

Ազգատէր եւ Ազգապատիւ բարեկամ Այժմ իսկ ընդունեցայ Արժ. Ա. Յովհաննէս Միլլեան Սեպու ըրհանային ձեռագրով յղարկած գեղարուեստ լուսանկարներս, եւ կը փութամ ջերմ շնորհակալութեամբ ձեռն մատուցանել, հաստատեցէք որ իբրև մեծ շնորհ ընդունեցայ ես զանոնք : Պոլիսէ մեկնելէն առաջ տուածնեղ յափշտակեցին արդէն բարեկամք, եւ չպատէի ի՞նչ կերպով գո՞՞նք ընել զուրկ մտացեալ թիւը : որ սովոր չէ :

Այստեղ քանի մը երեւելի կարծուած լուսանկարչաց հարկ եղեւ դիմել, բայց եւ ոչ մին կրցաւ գո՞՞նք ընել բարեկամներս :

Ամենքն ալ ձեր դուշմը կրող պատկերը կ'ուզեն: Նոյն իսկ Վեհ. Կայսեր քաջազուն Որդիքը որ կրնայ լուսանկարներն ինձ ընծայելով՝ փոխադարձն լինէ կ'ուզեն, բայցարձակապէս ինձ ծանուցին՝ որ Ապտուլլան՝ եղբարց անուանի արտեստանայէն ելած պատկերս միայն կ'ուզէին ընդունիլ:

Սիրտս ցնծութեամբ կը խայտայ երբ կը տեսնեմ որ ձեր անունը ա՛յս քան տարածուած է, եւ ձեր տաղանդին արժէքը ա՛յս քան ճանչցուած է հոս: Ձեր անուան պատկերը շուրջ կը տարածէ այն ազգին վերայ որ պատիւ ունի զձեզ իւր ճշմարիտ սրբուցը նախակարգ դասուն մէջ տեսնելու: Այն ազգին՝ որում նստիւած էք ձեր ազնուական սիրտը, բարձր հանձնարը եւ լուսաբարձը միաբը:

Բռնագեղութիւնը ի գուր ձեզի դէմ յուսակնեցաւ իւր ձիրանները բարձրացնել, ձեր ձանկոտը շատ բարձր է, նա չէ կարող ժամանել առ այն, եւ կարել է այն պատկը՝ դար բուրած է հանձնարը:

Ձրկանքը՝ ձեր պատկեր տուտ երացոյց սուրբ լուսաբարձ, վասն զի Ազգին նահատակաց դատուն մէջ խառնեցա՞ք դուք՝ որ Ազգին ուրախութիւնն էք, պարծանքը եւ նորա անուանն ու արտուայն լուսավիւտ տարածողները:

Լուսայ սրբիք, լուսայ հետ է ձեր գործակցութիւնը իտալարը երբէք չպիտի յաջուի իւր մասը ձեր վրայ սփռելու:

Սոյն տողերը գրած ատեն՝ առիպուեցայ ընդհատել, բարեկամաց անոց այցելութեամբը: Նոքա գրասեղանին վրայ դտան լուսանկարներս, եւ անմիջապէս մէյ մէկ հատ յափշտակեցին: Հայերը՝ սրնոց մէջ էին Տէր-Ղուկասով, Պատկանեան եւ եղբանց առին մէյմէկ քապիկներէն, իսկ Կոնս Սօլլոհաւ, Վեքոնթ տը Վօկիւէ մէյ մէկ բայցաբուրս քարք քր վիզիկներէն, գորս rais-sant դտան: Դժբաղդաբար այն տեսակէն երեք հատ միայն զրկած էեք: Եբարբէն ալ Տէր-Ղուկասով խոզից: Կարելի էր մերժել այնպիսոյն մէկ չնչին խոզիքը... Սորը եւ ես կը խոզիմ ձեզմէ որ շնորձ ընէք ինձ այն տեսակէն երկատանակ մը եւս ինձ խրկել: որպէս զի կարենամ դո՛ս ընել եթէ ոչ զամ բարեկամս՝ գէթ դո՛մանս ի նոցանէ: Սոյն պատկերը՝ հիանալի ճարտարութեամբ ձերում երաւայիլին համարեցան բարեկամք:

Ձրկանքի թէ ասոր պատկերն մնացած լինի: Զովտուզանց ուրախութիւն ինձ սպասձուակցիք սիրելիք: Կաղաչեմ որ այս քիշէն պահէք:

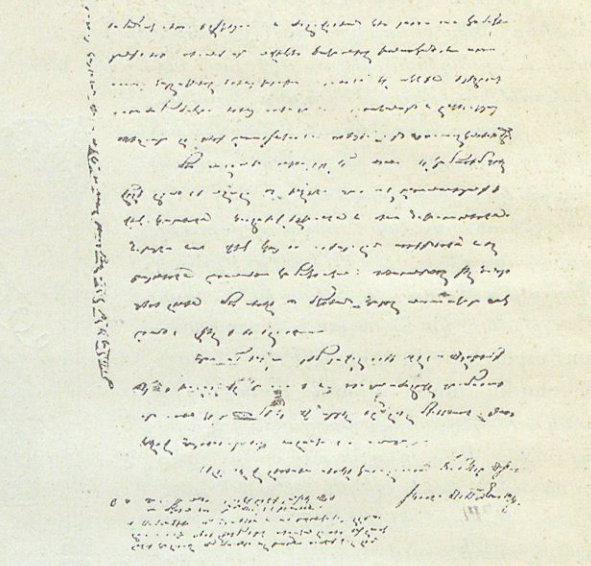
Եւ որպէս զի ձեզ հասկցնեմ թէ ո՞ր պատկերն է խոզիքան, հարկ կը համարեմ ասել որ բացառելն, երեսն եւ աչերը ժողովատան գէպ ի նայողը դարձուցած, (եւ ոչ թէ ինվիզի):

Եթէ այս պատկերէն ինձ ոչպի կարելի է շուրջ յուր գին յանչափս դո՛ս պիտի ընէք եւ բարեկամաց ծափահարութիւնը պիտի ընդունիք, որք հարկ է խոստովանիմ, ո՛չ այնքան պատկերս է որ կը փափուքին ուհնալ, որքան ձեր մէկ հրաշակիքսը. ի յիշատակ:

Տէր-Ղուկասով անունը յիշեցի, յիշեմ նաեւ Կոնս Ղուկաս Մեղիքովը: Ո՛հ, սրբան ձեր ազգատէր սրտերը պիտի խայտային եթէ կարենայիք ինձ պէս սիտել այն երկու քաջայայտի գորավարաց ձեռքերը, որոնք հայկական կորովայ համբաւը տարածեցին ընդ բոլոր աշխարհ:

Երէկ դեռ կը Ֆլօ գորավարը (որ հոս Գողգոթայ գետանն է) հիացմամբ կը խօսէր ինք սոյն Հայկազն գորավարուց եւ նոցա նախանձորը Ալիազով եւ մանաւանդ դժբաղդը Նէլքո ընդգլխի վերայ . . .

Ես նոր Կիւրակէն օրը յատուկ Պատարագ մատուցի փառաւոր հանդիսի փան հայ գորավարաց եւ գորականաց անկեղց- ի հայրենիս: Ներկայ էին Լորիս Մեղիքով եւ Տէր-Ղուկասով: Բարոյն (*)



Քաջ հուետը մըն էր և հիմնապէս տեղեակ եւրպական քանի մը լեզուներու, ամենաբարձր շրջանակներու մէջ իսկ սիրուած և յարգուած խորէն Սրբազան եւրպականացած Հայ Եկեղեցականի ակնաւոր տիպար մըն էր, իր փառաւոր արտաքինը, գեղեցիկ ձեւերը շատ կը գնահատէին մասնաւորաբար ազնուական շրջանակներու մէջ: Սակայն իր արժանիքին չէր համապատասխաներ իր թուրքերը արտաքին փայլի, շքանշաններու, տիպարներու հանդէպ: Ժամանակ մը ջանաց հաստատել իր ծագումը Լուսինեան արքայատոհմէն և այդ անունով ալ սկսաւ ձանչոյնի ինքզինքը: Վերջը փոխեց իր անունը և կաւ Նար-Պէյ:

Պատահական վիճակներէ քանիցս Առաջնորդ ընտրուած է, այլ չէ ընդունած: Այդ պարագան արդիւք եղած է իր ձիրքերը սեփական տարբերի մէջ արտաբայտելու, և մնացած է Կեդրոնական Վարչութիւնը կազմող տարրերէն մին: Քանիցս ընտրելի առաջարկուած է Պատրիարքութեան, և ամէն անգամ էնթրիկներու գոչուած է, իր վերջին պաշտօնն էր Կրօնական Ժողովոյ ատենա վետութիւնը և Պէշլիքթաշի քարտուլութիւնը: 1890-ին Գում-Գարուի ցոյցէն ետք Համիտ աշխատեցաւ ամբաստանել զինքը իբրև յիզա-

(*) Ժամանակ սիրտս փռձիկեցաւ, եւ ժողովրդեան հետ յարտատու համակցանք, երբ տեսնեք այն անվեհեր ճակատները խնայած, արտասուաց կալլակները իրենց խրտա աշտերէն կը սահէին, ի յիշատակ տարածմամբ մահու իրենց արեագունը գորականացն եւ ընկերակցաց:

փոխական, և Պատրիարքարանէն պահանջեց աւոր կարգադրուածը կրօնականութենէ՝ որպէս զի իբր պարզ աշխարհական կարողանայ զայն դատապարտել:

Այս մասին դժբաղդաբար օգնեց բնապէսին՝ Աչըգեան խորէն Պատրիարքը:

Նար-Պէյի թուրքերուն մէջէն գտնուեցաւ Պէշլիքի պատուիրակութեան թղթածրարը:

1890-93 կառավարներ միշտ անպակաս եղան Նար-Պէյի վրայէն և գրեթէ միշտ հսկողութեան տակ մնացած է, իր ձիրքակարութիւններուն առան Պրանտական Գեապանը զինքը սղատած է:

Իր մահը խորհրդաւոր պարագաներու տակ եղած է, իր մահէն երկու օր առաջ զինքը տեսաց կամուրջին վրայ, իրեն կը հետեւէին երկու լրտեսներ, իր տունը միշտ լրտեսներով պաշարուած էր:

— Տլաս, ըսաւ դառն շեշտով մը, երբեք այսչափ ձանձրացած չէի կիսնքին, ամէն տեղ ուր որ երթամ կը հալածեն զիս, կարծեմ ալ վերջին անգամ կը համբուրես ձեռքս:

Ու երկու օր յետոյ կը վախճանէր մեծամտուն Եկեղեցականը՝ հետեւեալ խորհրդաւոր պարագաներուն մէջ:

Իրիկուն մը Կայսեր բժշկագիտ Մավրօյեի փաշայի ազարանքը կանչուած էր, իրիկունը ընթրիքը հոն բրած և վերադարձած էր: Յաջորդ օրը թեթեւ շատ թեթեւ ստամոքսի անհանգրտութիւն մը ունեցած էր, երկու օր ետք խիթեր զգացած էր պարբերական նոպաներով սրտը երթալով կը շատնային: Այսպէս քանի մը օր տեսեց անհանգստութիւնը, կամաց կամաց ու ժաթափ ընելով զինքը:

Գիշեր մը այդ օրերուն մէջ կը կանչուի Ոստիկանութեան Գուրը՝ Նազըմ Պէյին կողմէ, Սրբազանը կ'երթայ, կը վերադառնայ և կը հանգստանայ այն գիշերը:

Յաջորդ օրը 1893 Նոյեմբեր 4-ին Սրբազանը յանկարծ գետին կ'իջնայ ու կը վախճանի:

Իննսու ըփշկները միաձայնութեամբ հաստատած էին թէ Սրբազանը թուաւորուած էր:

Տեղւոյս լրագրիք ընդարձակօրէն գրեցին սոյն պատուաւ հանդիսին վրայ: Մեր պաշտօնին ընթացիցը վրայ աւելորդ կը համարեմ գրել վասն զի լրած էք անշուշտ թէ ինչպէս պատուով ընդունեցանք ի Վեհ. Կայսերէն, Կորչաքով իշխանէն եւ միւս նախարարներէն: Նոյնպէս նաեւ Վեհ. Կայսեր արքայազուն որդիքներէն եւ եղբայրներէն ընդունած համակազման մեծարանքները ձեզ ծանօթ պիտի լինին: Մեր սիրելի Տ. Մկրեան Հայրը անտարակոյս դո՛ւ ըրած է զձեզ փոքր ի շտախ: Հոս մէն ինչ առ այժմ յաջող դարձի մէջ է: Առթիւնք Առաւուծոյ որ խաղաղութիւնը հաստատուի եւ դեպքանաժողովը գումարուի, այն ատեն կը յուսուք որ Աստուծոյ այցելութիւնը զմեզ միլիթաթէ շնորհելով Հայրենեաց մերոց երջանկուէտ ապագայ . . .

զարմանալի գիտական հնարքով մը, այնպէս որ թոյնը անգամ մը ներարկուած, օրեր ետք կաւ մաց կամաց և աստիճանաբար կրցած էր ազգել:

Յրանտական դեպքանատուներ մեծ ցաւ զգաց բանաստեղծ Ա. Եպիսկոպոսին կորուստի համար, և Ռուսմանիայ բանաստեղծ թագուհին՝ Բարսէն Սիլվա, Հայոց Պատրիարքին սղաղած ցաւակցական հեռագրով մը կ'սղբար անգարանների և գառնապէս կորուստը Իշխան բանաստեղծ Արքեպիսկոպոսին, մինչդեռ Աչըգեան Սրբազան ուրախ էր, որովհետեւ Նար-Պէյը բարոյապէս սպաննելէն ետք յաջուած էր տեսնել նաեւ ո՛ր յախտնական ննջումը:

Իր յուզարկուորութիւնը հայճեղով կաւտարել արուեցաւ մինչ լրտեսներու վտանակ մը ներկայ էր տեղագրելու համար իրենց բանապետ Համբայն և ներկայացնելու յուզարկուորներուն անունները, հակառակ այդ ամէնուն ժողովրդային հոծ բազմութիւն մը ներկայ էր: Առաջ արագ տարին դժբաղդ Սրբազանին մարմինը, չուսով թաղուաւ համար զինքը Բերայի Գերեզմանատան մէջ, ուր երկու տարի վերջ անձամօթ ձեռք մը փառաւոր շիրիմ մը կանդնեց անոր հողակոյտին վրայ:

Կրողիներուն մէջ ազգիւտեցաւ իր վրայ գրուելը և հազիւ քանի մը տողեր նուիրուեցաւ իր յիշատակին:

Նար-Պէյ Սրբազան իբրև գրողէս, բանաստեղծ և թատերագիր, կարևոր գրուի մը կը գրուէ հայ գրականութեան մէջ: Իր բանաստեղծութիւններէն շատերը ժողովրդական երգերու շարքը անցած եւ թատերգութիւնները շատ տեղեր իբրև պատմական ոլբերգութիւններ ներկայացուած են:

Գրուագ մը իր մէկ գեղեցիկ բանաստեղծութենէն կը ներկայացնենք:

- «Մայր երկնուտ, զեզմէ լու ո՞վ կարենայ ո՞վ Մօր մը սըրտին ըզգալ ցուեր ու խորով . . .
Ո՞վ զեզմէ գտտ կարող է, Մայր որդեհեր,
Չարցընել մօր մ'արցունքներ:
«Որ դո՛ւ ալ նոյն վեշտ ու վերքեր քաշեցեր.
Որ դո՛ւ ալ նոյն լեզի արցունք թափեցեր . . .
Որ դո՛ւ ալ ըս Որդւոյդ տեսար մահն ի խաչ . . .
Մօր մը լրտէ դա՛ւն հառաչ:
«Քն մայրենի սըրտիդ խօսի մօր մը սիրտ,
Քաշածներէդ իմ քաշածներս ա՛ն է միտ .
Դու՛ որ Որդւոյդ վերայ ա՛յնչպի գողայիր,
Ի Աստուծո՛յ մը մայր էիր:
«Ըզգե՛ղ՝ դարթուե՛ր կըստիկէն մըտերիմ,
Ես ի՛նչ ընեմ, ին՛չ զձ՛ կենս որ մէ՛ն ալ չունիմ.
Մէ՛կն ալ չունիմ՝ բայց զերկնատուր այս որդիս,
Եւ մահ՛ փութայ զըրկե՛լ զես:
«Մի՛, ո՛հ Մայր, մի՛. դու որ գիտես ի՛նչ անբաւ
Մօր մը սըրտին որդւոյն իւր մահ՛ կուտայ ցաւ.
Քն մոյրութիւնը ինձ բարեխօս ու ցուեր,
Մանկեկա ինձ մի՛ բաժներ:

«Եթէ անմահ Որբերդ վրձում է յերկին՝
Որ հրեշտակաց հետ թռչն առնու զիմ որդին,
Ո՛ր Մայրս դու ալ սլո սորմէ՛ մօր մը վերայ,
Զուրկիս հետ շո՛ւնչս սոյլ երթոյ՛»:

«Թէ չըրցայ սովորեցնել ըզբայլել,
Գէթ ցուցընեմ նմա յերկինս թռչել,
Հո՛ն դու անուանո՞ր յորհնեղութեանց տէլու՛,
Աւելնամք հեղ ճաշնք երկու՛»:

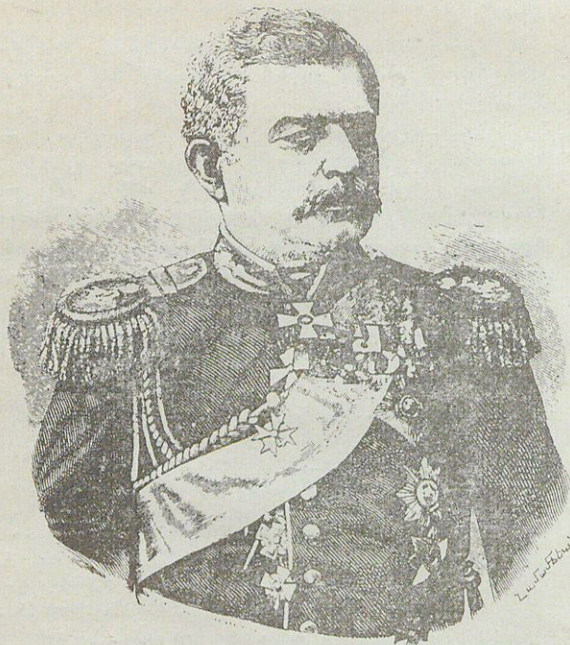
Իր երկասիրութիւնները. — Մասնաց Արար-
նի 1855-1865. — Գաշնակը Լաւարթիւնեայ. —
Ստուերք Հայկականը. — Այաֆրանկայ. Կա-
տակերդ. — Արշակ Բ. սղբերդ. — Նախակիր-

թութիւնք Յրամներէն Լեզուի. — Նախնական
Գրիտանէական. — Կրթական Գրիտանէական.
— Բնար Պանդխտին. — Վարդենիք. — Յան-
գարան. — Հայոց եկեղեցին և Անդրալեւոնա-
կանք:

Ս.Ղ.ՅԻՇԱԿՆԵՐ. — Արեւելք 1891 թիւ 2277. — Արախ
1887 զիմ Ա. էջ 33-62. — Լուսնայ 1903 թ. 2 էջ 139-152
(Եր. Շահագիլ). — «Երթրդե Սասուն» Ս. Բիրուս.
— «Ազգային Ջոյեր» Յ. Յ. Պարոնեան. — «Պատմութիւն
Հայ Լրագրութեան» էջ 146-149. — Հարեմիկ Երզրաւնի
էջ 115:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԴԱԹԵԱՆ ԼԱԶԱՐԵԱՆՑ

1820 — 1879



199. Յովհաննէս Դ. Լազարեանց

Յովհաննէս Լազարեանց 19րդ դարուն սու-
սանայ պաշտօնատարներու մէջ առաջնակարգ
դիրք մը գրաւած էր իր սղգաակրութեամբ, քա-
ջութեամբ և իրբև բարի մարդ և պատկառելի
հայր՝ մեծահամբաւ զերդաստանի մը:

Ծնած էր 1820-ին Շուշիի մէջ, ազգա-
ծնողքի գաւաակ՝ զերձակի աշկերտութիւնը թող-

լով մտաւ ուսու յանակին մէջ և առանց կա-
նոնաւոր ստանալ մի մրայն իր նանձարովը իրբև
զինուոր երկար տարիներու ընթացքին փառա-
ւարեց իր Հայ անուանը երկայնարարուել Մովսէս
Արզաթեանցի նման:

Լազարեանց Կովկասեան սարերու և ազա
Փոքր Ասիայ մէջ երեւելի հանդիսացաւ:

1877-78 Սուսո-Թրքական պատերազմին
Յովհաննէս Լազարեանց Սահմանադրութի և Պա-
հասի զօրքերուն Հրամանատարն էր և ցոյց
առաւ իր հանձարը իրբև գիտուն և քաջ զին-
ուոր, բայց ա՛յ աւելի բարձրացաւ իր փառքն
ու պատիւը երբ ժամանակեցաւ Կարսի շրջա-
կաներու պատերազմներուն և վերջապէս իր
ցոյց առած ճակով և իր իսկ սշխատակցաւ-
թեամբ Կարսի այդ անսովի բերդը գրաւուեցաւ,
այս յաթմանակին համար արժանացաւ զինուո-
րական բարձրագոյն շքանշանին այն է Ս. Գէոր-
գոյ երկրորդ աստիճանի Սալթիկ:

Իր վերջին զինուորական պաշտօնը եղաւ
Թիւրքմէններու զեմ մըլուած պատերազմի մի-
ջոցին Ռուս զօրաց զլիաւոր Հրամանատարու-
թիւնը, և անչուշայ ցոյց պիտի տար այդ առթիւ-
այ իր հանձարը եթէ մա՛ր իր կեանքը չը կար-
ճեցներ 1879 Օգոստոս 14-ին:

Իր մարմնը թաղուեցաւ Օգոստոս 27-ին
Տիֆլիս վա ջի եկեղեցոյն բակը:

Ս.Ղ.ՅԻՇԱԿՆԵՐ. — Փարոս Հայաստանի եկեղեց սարի,
Ա. թիւ:

ԳԱՐՐԻԷԼ Ա. ՔՅՆՅ. ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ

1802 — 1889

Տէր Գարրիէլ Մագիտարոս Ա. ՔՅ. Պատ.
կանեան ծնած է Թիֆլիզ 1802 Փետրվար 26ին:
Իր հայրն էր Սերովբէ վարժարկա Պատ-
կանեան որ ծնած էր Պոլսոյ մէջ, և մանկութեան
առնն գրկուած էր Ս. Դազարու վանքը և
Թրքիստէ:

Սերովբէ Հայերէն լեզուն լաւ սովորելով
1792ին կը վերագտնուայ Պոլիս, ուրկից 1793ին
կը մեկնի Թիֆլիզ, անկէ 1807-ին Նոր-Նախի-
ջեւան և 1809ին Աստրախան՝ իր Գարրիէլ գաւ-
կին հետ որ ան ժամանակ 7 տարեկան էր: Հոն
Գարրիէլ՝ Աղտարեան ուսումնարանը կը յա-
ճահէ, ուր կը դաստիարակ իր հայրը մինչև
1816 թուականը, ուրկէ ելնելով 1817 թուին
Յովհաննէս Արքեպիսկոպէս կը ստանայ ուրար և
միեւնոյն ժամանակ հոգևոր գաղթի ուսուցիչ
կը նշանակուի, այդ պաշտօնին մէջ մնալով
մէկտեղ 1821ին նշանակուեցաւ անդայն հոգև-
ուոր կանխարարի աստիճանի և առաջնորդի
քարաւզար և թարգման:

Սերովբէ Պատկանեան Հեղինակած է քեր-
թութեաներու հասար մը որ Մտկուա տպուած է:

1825ին տիրացաւ Գարրիէլ գործակից կ'ըլ-
լայ Աստրախանի Փոխ-Նահանգապետին Հայե-
րուն երգում ընել առյու պաշտօնով: 1826
Փետրվար 14ին սարկուազ կը ձեռնադրուի և
1827ին կը հրաւիրուի Նոր-Նախիջեւան. Բաշա-
քային գաղթի ուսուցչութեան պաշտօնով ուր
մինչև 1831 կ'աւանդէ հայերէն լեզուն:

1831 Յուլիս 1-ին Ներսէս Ա. Ն.ի հրամա-
նով Քիչնեւ կ'երթայ տեղայն Հոգևոր կառա-
վարութիւնը թեմական կանխարարի վերածե-
լաւ համար, հետեւեալ տարին 1832 Յունվար 17
Գրեգորուպոլսոյ մէջ քահանայ ձեռնադրուելով
կ'ուզարկուի Նոր-Նախիջեւան:

Այդ միջոցին եկեղեցական հաշուական իրն-
գիր մը հասարակութեան և Առաջնորդին մէջ
գժտութեան պատճառ կ'ըլլար, Տէր Գարրիէլ
երկու կողմէն ալ կը հրաւիրուի հաշիւը քննե-
լաւ համար, բայց սրով մտաւ այս քննութիւնը
նպատակաւ չէր հասարակութեան համար՝
թշնամութիւնը սկսան իրեն դէմ: 1843ին

Ներսէս Արքեպիսկոպոս Կաթողիկոս ընտրուելով
էջմիածին գացած էր, Նորնախի կաթողիկոսը
փախաքելով Նոր-Նախիջեւանի հասարակութեան
սիրտը շահիլ՝ որուն քաղաքագլուխն էր Յարու-
թիւն Խալիպեան՝ որ Տէր Գարրիէլի սխերիմ
թիւն Խալիպեան՝ որ Տէր Գարրիէլի սխերիմ
թշնամին էր՝ զինքը Նախիջեւանէն իր գերդաս-
տանովը հեռացնելով Թիֆլիզ փոխադրեց, այդ
ժամանակ իր զաւակներն ալ որոնք կ'ուսանէին
Լազարեան ձեմարանի մէջ՝ հանուեցան գաղթեցն,
և եկան իրենց հօր քով որ ոչ մի պաշտօն չու-
նենալով նիւթական նեղ վիճակի մէջ մնացած
էր...:

Չյուստնաանցաւ Տէր Գարրիէլ և Չա-
նայ կրօնուսուցչի պաշտօնը ստանալ Թիֆլիզի
արքունի ձեմարանին մէջ որուն Հոգաբարձուն
էր ժեյնէրայ Սմիրնովը, և երբ հոգաբարձուն
1846-ին Ներսէսի կարծիքը հարցուց այս մասին,
Ներսէս պատասխանեց թէ ինքը մտադիր է Տէր
Գարրիէլը տեսուչ նշանակել Ներսէսեան գաղթ-
ցին մէջ:

Եւ արդարև 1850-ին Կաթողիկոսը իր
խոստացածը կատարեց, առանց սակայն հարցը-
նելու թէ այդ հինգ տարուան մէջ Տ. Գարրիէլ
իր ծանրաբեռնուած օրերը ինչպէս անցուցած էր:

Տէր Գարրիէլ այն ատենները բացած էր
Թիֆլիզի մէջ գեշերթիթի վարժարան մը, ուր-
տեղ աշակերտները կը սովորէին Հայերէն, Վրա-
ցերէն, Ռուսերէն, Ֆրանսերէն, Գերմաներէն,
նոյնպէս կարգի դրած էր ապարան մը և սկսած
էր հոն սովել Արարաւ շարաթաթերթը:

1850 Սեպտեմբեր ամսին հրատարակել սկսած
է Արարաւը ինչ որ մեծ ընդունակութիւն գաւա-
Հայ հասարակութեան, թերթին գլխաւոր առա-
ւելութիւններէն մէկն այն էր որ ժամանակին
պահանջման համաձայն աշխարհարար կը հրա-
տարակուէր, սակայն այլ և այլ պատճառներով
1851 Մարտին գաղթեցաւ, վեց ամիս հրատա-
րակուելէ ետք:

1851 Մայիսին Ներսէս Կաթողիկոսի հրա-
մանաւ Տէր Գարրիէլ վերագարձաւ Նոր-Նախի-
ջեւան, որուն Առաջնորդը Մատթէոս Եպիսկո-
պոս տեսնելով որ Խալիպեանը Կաթողիկոսի

կանգնակին վրայ յոյս դնելով չէր ուզեր կեղեկացական գումարներու հաշիւը տալ, բողոքած էր Ներքին Գործոց Նախարարութեան և երբ Տ. Գաբրիէլ Մալխումովն Նոր-Նախիջևան հասաւ, առաջնորդը ծիրանի փիլոն չնորհեց անոր և Հոգեւոր կառավարութեան նախնայաւոր ու կեղեկացիներու մէջ իրեն փոխանորդը կարգեց ու հետը Խրիմ տարաւ, ուրիշ վերադարձին Տէր Գաբրիէլ իմացաւ որ Ներսէս Կաթողիկոս բարկանալով Սատթէա Ա. Ե. ին հոգեւոր կառավարութեան նախագահութիւնը իրեն առած ըլլալուն համար, Սարգիս կալիակ, Զալախանը կը զրկէ վիճակը քննելու:

Քանանաները այդ բանին դէմ բազմ կը դրկին Ներքին Գործոց Նախարարին որ զիր կ'ուզարիէ Կաթողիկոսին և Սինոդը կ'որոշէ զրկել զինքը քանանայագործութեան իրաւունքէն:

Սալիպեան տէրն էր կոչուած ինք թէ՛ հաշիւ չէր տար և թէ կը ճզմէր Պատկանեանը, մինչդեռ այս վերջինը կը բողոքէր թէ Սինոդը ինչ իրաւամբ զինքը քանանայագործելէ դադարեցուցած էր: Իր բողոքագիրը ընդարձակ էր և մանրամասն որուն մէջ բացատրած էր Սալիպեանի կատարած մեքենայութիւնները որոնք մինչև անգամ Ներսէս Կաթողիկոսի պէս անկաշառ ուղղութիւն մը սխալեցուցած էր:

Երկար մաքառումներով Տ. Գաբրիէլ շատ մը վնասներ կրելն հաք, անոր թշնամիները վերջապէս յալթանակեցին և 1853 Օգոստոսին բանտարկեցին զինքը ուր մնաց մինչև 1860 Մարտ 13: Պատկանեան բանալի մէջ շատ մը հեղինակութիւններ ունեցաւ, որոնք բոլորն ալ Հայկական զեւոզներգութիւններ էին, բայց անոնց ճիշդ նպատակը բացատրել էր Ազգային պատմութեան ոգին, որովհետեւ թէ անցը (բանաւոր) և թէ ժամանակը (երբ կը բռնանային իր վրայ Ներսէս Կաթողիկոս, Սարգիս Զալախանց Եպսկ., Գաբրիէլ Վ. Այվազեան և Սալիպեան), չէին թողուր որ յայտնի նիւթերու վրայ գրէ, որով նոր փորձութիւն մըն ալ չի գայ իր գլխուն:

1860-ին բանաւէն ազատելով սխառ մանկավարժութիւնով պարսպին Նոր-Նախիջևանի մէջ, բայց որովհետեւ անոր արգելուեցաւ այդ բանը Սալիպեան ուսումնարանին համար, որ մեծ ծախսերով շինուած էր Թէոդոսիայի մէջ (տես կենսագրութիւն Սալիպեանի) ուստի 1861 Յուլիան աքտորուեցաւ Վէտակայ, և 1862-ին Կոստրոմ ուրիշ 1863-ին Յուլիս ամսուն անկախութեանցաւ Պետերբուրգ:

Տէր Գաբրիէլ որ երբեք մարդու կարօտ չէր եղած իր դաւաններուն վրայ բնու եղաւ և չէք ստուապած քանանան ստիպուեցաւ մայրաքաղաքի մէջ անկեւնը ծխախոտի խանութ մը բանալով ճարել իր ապրուստը:

Եփրեմ վարդապետ Պետերբուրգի առաջնորդը որ հինուց ի վեր բարեկամ էր Տէր Գաբրիէլին փոստանալ սարսափելու մարդկային կեանքի անհաստատ վիճակէն՝ կը հեզներ չէք քանանան ըսելով — «Վահ, որ քակէիր զստուար ազալին որ քեզ կեղեկացից օգնէ, քանի վարձկանք են ի սաւն Աստուծոյ հացալից և զուստ ստիպան՝ կորնչխ», և արդարեւ կիրթից կը լաւէ իրաւունքը ալային որ երբ կը հարցնէ թէ որչափ պէտք է տալ, Եփրեմ վարդապետ կը զատասպանէ թէ — «Հինգ ուսրլի աւելի է նուազ չէ» և մըստ օրը ժամկոչը ծիծաղելով կու գայ և կը հրաւիրէ Գաբրիէլ քանանային որ երթայ կեղեկացի գրասենեակը և ստանայ ամսական ոսկրիք:

Տէր Գաբրիէլ լաւ գիտնալով թէ ժամանակը կու գայ և ան կը կարողանայ պարտահատոյց ըլլալ ամէն աժառու կ'երթայ նշանակուած Զ ուսրլին ստանալ:

Իրերը այս վիճակին մէջ էր երբ Պոլսոյ Պատրիարք Ներսէս Վարժապետեան նախախնամական գեր մը ունեցաւ Պատկանեանի վշտաշարչար կեանքին վերջ մը գնելու և 1877-ին միջնորդեց Ռուսոյ Զարին որպէս զի վշտահար քանանային շարժարանքը վերջ գանայ: Այդ միջոցներուն Խորէն Ա. Ե. Նար-Պէյ որ Պետերբուրգ կը գտնուէր կորովի կերպով աշխատեցաւ և միջնորդեց 1878 Սեպտ. 8-ին: 1879 Յունվար ամիսին Պատկանեան նորէն ստացաւ քանանայութիւնը որու վրայ աւելցուց Գէորգ Գ. Կաթողիկոսը խաչ, ծաղիկայ փիլոն և կամեղաւ կա 1879 Փետր. 20-ի կանգակով, իսկ 1880 Յունիս 3-ին կանգակով անոր չնորհեց աւագ քանանայութիւն և Մազիստրոս պատասխանու:

Վեհափառ Հայրապետի անօրէնութեամբ էջմիրածնի Սինոդը Տէր Գաբրիէլին յանձնեց կրօնուսոյցի պաշտօնը որ առաջ կը վարէր յիշեալ Եփրեմ Վ. ր և նշանակեց ոսկի 350 ուսրլի: Այսպէսով վերջացան Պատկանեան Մաքիստրոսի շարժարանքները և 1882-ին Յունվար 18-ին ինք արժանի եղաւ իր քանանայութեան յիմնամակը սղջունելու:

Վախճանեցաւ 1889 Ս. պրիլ 13-ին, իր դազաղին վրայ Պ. Թ. Զաքարիանցի խօսած դամբանականը կը հրատարակենք:

Ինչ ևս երկու շաբաթ չէ անցկացել այն օրից, երբոր այդ միեւնոյն գերեզմանատան մէջ, այստեղից մի քանի քայլ հեռու, հողին յանձնեցինք Պատկանեան ազգատոհմի փայլուն շառաւիղներից մէկին — պրօֆեսոր Քերովսէ պատկանեանին: Եւ ահա դեռ այդ անմուսանալի գերեզմանը հողի փակուած, դեռ ևս նորա վերայ թափուած արտառքները չչորացած, այսօր հաւաքուել ենք միեւնոյն տիւտը պարտքը հասուցանելու նոյն ազգատոհմի մի այլ նշանուար անդամին — Ծերունի Տէր Գաբրիէլին:

Ծանր՝ չափազանց ծանր է Պատկանեան ազգատոհմի համար այդքան կարճ միջոցներում երկու այդպիսի ծանր կորուստ ունենալ. բայց այդ կորուստը միայն Պատկանեաններինը չէ, այդ դառնութիւնը միայն նրանց վերայ չէ ծանրանում — Ամբողջ Հայ ազգը սկսած Նեղոյի տիերից մինչև Նեղոսի ավերը, եւ սկսած հեռուար տրեւելքից մինչև հեռուար արեւմտաքը մասնակից է այդ կորուստին եւ վշտակից Պատկանեանների պատկառելի ընտանիքին:

Հայ ժողովուրդը յաւիտեանս երախտապարտ պէտք է լինի այն փառաւոր ազգատոհմին, որը կարճ միջոցում այնքան ստղանդուար օրդիներ է ընծայել նորան, որդիներ՝ որոնք անմահացրել են իրենց անունը Հայկական Պատմութեան էջերում եւ փառաւորել են այդ ազգի անունը ամբողջ աշխարհի առաջ:

Ահա այդ չնաշխարհիկ որդիներից մէկն էր նաեւ այն մարդը, որը դադարաւ այս րոպէիս դրած է մեր առաջ. մի քանի րոպէ եւս մի բուռն հողը կը ծածկէ նորան եւ կը իւրէ մեզանից հողեզէն շինուած քի վերջին մնացորդը Բայց Տէր Գաբրիէլի անունը կապիլի դեռ շատ եւ շատ տարիներ, նորա յիշատակը անջինջ կը մնայ բոլոր երախտապարտ հայերի սրտերում:

Եւ միթէ կորելի է մոռնալ այն մեծամեծ ծառայութիւնները եւ օգուտները, որ նա իր երկարամեայ կեանքի ընթացքում տուել է իր Ազգին: Վաթսուն տարուց աւելի նա անխնջ կերպով աշխատել է հասարակական փշտ ապրելից վերայ:

Նա առաջիններիցն է եղել, որ հիմք է դրել ուսումնայերիս մէջ հայ լրագրութեան. նա տանտակ տարիներ տքնել է հայ սերնդի դաստիարակութեան համար. նա ծաղկեցրել եւ հարստացրել է մեր գրականութիւնը իր սքանչելի բանաստեղծութիւններով, վերջապէս նա մտնել է իր կեանքը Հայաստանայց առաքելական սուրբ կեղեկացու պաշտօնէութեան մէջ: Եւ այդ բոլոր ապարեզներում նա փայլել է միշտ իր բուռն եռանդով, իր անկեղծ ազգասիրութեամբ, իր գորուար տաղանդով եւ անխորդախ առաքիւնութիւններով:

Գառն եւ չափազանց դժուարին է եղել նորա գործունէութեան օրերը: Հալածանք, մտանութիւն, բանդ եւ պանդխտութիւն — այդ ամէնը կրել է նա իր կեանքի մէջ. բայց իբրեւ մի անուստն ժայռ, նա գիմացել է բոլոր փոթորիկներին եւ անասելի հաստատակա-

մութեամբ տարել է կեանքի ալիւմոսթիւնները՝ միշտ իրեն առաջնորդ եւ զեկավար ունենալով արդարութեան եւ իր ազգի սէրը:

Ահա այդ բարեմասնութիւններն էին, որոնք պատկառելի եւ սիրելի են արել Տ. Գաբրիէլի անունը բոլոր հայերի համար. եւ ահա թէ ինչպեւ նորա մահը չնայելով ութսուն եւ ութսուեայ դառնաեալ հասակին, դարձեալ վիշտ եւ տիրութիւն է պատճառուում ամենքիս:



200. Գաբրիէլ Աւագ քանանայ Պատկանեան

Բայց միեւնոյն ժամանակ էնչքան նախանձելի է այդ մահը: Փոխուելով այս աշխարհից այժմ նա համարձակ կարող է մտենալ ամենակալ Աստուծոյ գահի առաջ եւ հանդարտ խղձալ տնել Պօղոս առաքելի խօսքերը. «Տէր պարտքը պատերազմն պատերազմեցայ, զընթացին կատարեցի՝ դհուստուն պահեցի, այժմ կայ մնայ ինձ արդարութեան պատկն»: Եւ նա կ'ստանայ այդ պատկը, որովհետեւ իր ամբողջ կեանքով արժանի է եղել նորան:

Իւրեղելով մեր վերջին մտտ բարեւը այդ թանկագին դիակին մեզ մնում է միայն օրհնել մեծ մարդու յիշատակը:

«Յրճնեալ լինի քո յիշատակդ. բազմալատտակ ծերունի. եւ օրհնեալ լինեն այն բոլոր գործերը, որ դու կատարել ես քո սիրեցեալ ազգիդ համար: Դու թէ եւ մեռար եւ հեռացար մեղանից, բայց քո անունդ միշտ կ'ենդանի կը մնայ հայ ժողովուրդի սրտում, սրին

դու թողնում ես մի այնպիսի ժողովուրդին: որով պարծենում է եւ միշտ պէտք է պարծենայ հայկական մասող բանաստեղծութիւնը:

Յաւետեանս յաւետեանց թող օրհնուած լինի ըս յիշատակը, ծերունի Տէր Կարբէլէ: Ս. Պետրոսոյ. 1889, Ապրիլի 16:

Իր հրատարակութիւնները. — 1822 Վարդապետութիւն Ուղղափառութեան Հայ Եկեղեցւոյ. — 1823 Ընդարձակ պատասխան 1824 ին տեղի ունենալիք ծաղկապարտի պաշտօնականութեան. — 1825 Պատմութիւն Ալեքսանդր Մակեդոնացւոյն. — 1854 Սանդուխտ Կոյսի Մահը. — 1854 Մրմուռը Յիսուսի. — 1854 Հայ-

կերգ. — 1855 Արամբերգ. — 1856 Արայի Մահը. — 1857 Անուշուան. — Հռիփսիմէ. — Մահ Պարեաթի. — 1858 Զառէն և Փառնակ. — Պարոյր. — 1862 Նիկիոյ. — Հայոց Ազգի Պատմութիւն. — Միջնադէպ. — Ուսումն, Ուսուցիչը և Ուսումնարանը. — Երգազէր Պատմութիւն Հայոց. — Սանդուխտ Կոյսի Եզրօր Արտաշէս Մանկան Փրկութիւն. — Ծաղկաքաղ կենսագրութիւն Ներսէս Ե. Կաթողիկոսի:

Ա.Ղ.ՅԻՒՐԵՆԻ. — Արսի 1889 զիւր Ա. (Իննսկիեւագրութիւն). — Հայ պարբերական մամուլը Խ. Լեւոնեանց 107—110. — Հանդիս Ամստրամ 1889 էջ 87:

ՌՈՒՐԵՆ ԱՆԴՐԷԱՍ ՓԱՓԱԶԵԱՆ

1806 — 1857

Տէր Մանուէլ քահանայի որդի Տ. Յարութիւն քահանայի զաւակն էր Ռուբէն Անդրէաս Փափազեան որ ծնած էր Պոլսոյ Խաս-Գիւղ թաղին մէջ 1806 Ապրիլ 11-ին:

Անդրէաս իր ինը եղբայրներուն մէջ անդրանիկը կը յաճախէր Ներսէսեան Վարժարանը, ուր քիչ ատենի մէջ Գերականութիւն սովորեցաւ հոշակաւոր Յովհաննէս Պատուելիէն:

13-14 տարեկան դպրոցէն ելլելով չուկայ գնաց, սակայն ուսման սէրէն մղուած պարապ ժամանակներուն դաս առնել սկսաւ Գրիգոր վարժապետ Փէշաբաճեանէն:

Իր ուսման մէջ զարգանալը լսելով Պօղոս Պատրիարք զինքը իր Փոքրաւորը բրաւ և Սարկուազ ձեռնադրեց:

Փոքրաւորութեան ժամանակ կը շարունակէր տակաւին իր ուսմանը աշակերտելով Գէորգ Պատուելի Չափրաստեանի:

Բաճան տարեկանին իր ունեցած փափաքը կրցաւ իրագործել, այն է Եւրոպա երթալ աւելի յառաջացնելու համար իր մտաւոր պաշարը, և օրերով ամիսներով ծովերու վրայ շարժարուելէն ետք վերջապէս հասաւ Բապթիստ ուր մնաց 5 տարի և հոն յաջողեցաւ ուսանիլ Բապթիստ և Լատիններէն լեզուները:

1831-ին վերադարձաւ Զմիւռնիս ուր Մըկրտիչ Նուպարեանի առաջարկութեամբ Մես-

րոպեան Վարժարանին մէջ Բապթիստ և Հայերէն լեզուներու ուսուցչութեան և ներքին վերատեսութեան պաշտօնը ստանձնեց:

1835-ին Անդրէաս Վարժապետ իր պաշտօնը Մեսրոպեան Վարժարանին մէջ իր ի գործ դրած ջանքերուն երկու անգամ իր յառաջադէմ աշակերտներուն միջոցովը Բապթիստ թաւարան ներկայացնել կուտայ, որուն ներկայ կը գանձուէն քաղաքին երեւելիները, կը գաւազակով թէ այդպիսի ժամանակ մը՝ առաջին անգամ Հայոց մէջ թաւարան ներկայացնելու համարձակող անձ մը ինչ նեղութիւններ և առաւապանք կը կրէ: Անդրէաս վարժապետ ա՛նչուո՛ւն ալ սիրով կը ստիպէ: Հոգաբարձութիւնը որ կը բաղկանար Գրիգոր Կոստանդեանի, Ս. Պաղասանեանի և Յովհաննէս Նուպարեանի պէս լուսամբտ անձերէ աշակից և պաշտօնական կ'ըլլայ իրեն այս թաւարական գործին:

Բայց որքան որ հակառակորդները կ'աշխատէին Վարժապետին պաշտօնականներուն սիրտը պղտորել, անոնք ալ աւելի կը համակրէին արդիւնաւոր վարժապետին:

1839-ին Անդրէաս Վարժապետ Պօլիս կ'երթայ իր ծնողներուն քով, ուրկէ շուտով կը վերադառնայ և ներքին վերատեսչութեան պաշտօնին մէջ, աշխատութեամբ կը յարատեւեւ տարուէ տարի դպրոցական հարցաքննութեան

չքել հանդէսներ կը կազմէ և ժողովուրդը հիացումով կ'ունենդրէ զանազան ուսումներու մէջ աշակերտներուն տուած քաջ պատասխանները:

Իր հասցուցած աշակերտները հեազհետէ կը սկսին դպրոցական շրջանը աւարտելով կարեւոր դիրքեր գրաւել, 1840-ին Զմիւռնիոյ մէջ կը սկսի հրատարակել Արշալոյս Արարեսեան թերթը և կը հաստատուի Սիւրենաց Ընկերութիւնը՝ որուն զազափարը կը յղանայ ինք՝ Անդրէաս Վարժապետը:

Վարժարանին մէջ ապարան մըն ալ կը հաստատուի, որուն վերատեսչութիւնը Անդրէաս Վարժապետ իր վրայ առած էր:

Տպարանէն լոյս տեսած գործերուն մէջ կարեւորները են՝ Ոսկի Դար, Տրամաբանութիւն, Նարեկ, Սալմոս:

Գորոցէն ելլալ յառաջադէմ աշակերտներէն ոմանք ալ Հայկազեան Ընկերութիւն մը կը յազմեն, որուն նպատակն էր այլ և այլ գործեր, հեղինակութիւններ և թարգմանութիւններ գրատարակել:

1845-ին անուիլ հրդեհ մը Զմիւռնիոյ բոլոր Հայոց թաղը հրոյ ճարակ եղաւ բացի Մեսրոպեան Վարժարանէն, ինչ որ Սիւրենաց Ընկերութեան քայքայման պատճառ եղաւ, Վարժարանին ապարանն ալ այրելով իր անխնայներուն հետ ոչնչացաւ, նմանապէս Հայկազեան Ընկերութիւնն ալ չը կրցաւ վերակենդանանալ:

Ժամանակ մը Վարժարանը հրդեհէ ազատուած ընտանիքներու ազատանս ըլլալէ վերջ նորէն կը բարեկարգուի շտրիւ Անդրէաս Վարժապետի որ հետզհետէ աւելի կը փարէր գործին, արդէն իր հոշակը մինչև Պոլիս հասեր էր և մինչև իսկ Տատեան գերդատանը իր գաւակները Զմիւռնիոյ Մեսրոպեան Վարժարանը կը գրկէր, միւս կողմէ ալ ձեզայիլիան մեծանուն ամիրան կը թախանձէր Անդրէաս Պատուելիի որպէս զի թողու Զմիւռնիան և զայ Խաս-Գիւղի Ներսէսեան Վարժարանին մէջ պաշտօնավարէ:

Անդրէաս Վարժապետ 1849-ին միջոց մը Պոլիս կուգայ, սակայն շուտով կը վերադառնայ Զմիւռնիս:

Այ անիէ ետք միշտ ինտանտ գուրգուրանքով մը վերաբերած է իր դպրոցին վրայ և ունեցած է բազմաթիւ աշակերտներ որոնք պարճանք եղած են իրենց ուսուցչին:

1855 Յունիական հրեւոդացաւ, սակայն քանի մը ամիսներ վերջ առողջանալով սկսաւ շարունակել իր պաշտօնը:

Նոյն տարին 1855 Ապրիլին ըստ օրինի նոր հոգաբարձութիւն մը կ'ընտրուի՝ Վարժարանին համար, Անդրէաս Վարժապետ կ'ըմբռնէ թէ այդպէսով իր 25 տարիէ ի վեր ունեցած արտօնութիւնները սեղմել կ'ուզեն:

Օր մըն ալ ժողովը կ'որոշէ Տաճկերէնի ուսուցիչը Գրիգոր Գէորգեանը հրաժարեցնել և տեղը բերել ուրիշ մը՝ որուն անկարող ըլլալը կը զգար Անդրէաս Վարժապետ և կը փափաքէր որ նորէն նախորդը պաշտօնավարէ, ինքը արիւն-



201. Ռ. Անդրէաս Փափազեան

թեամբ կը պաշտօնանէր դպրոցին շահը այլ վերջապէս ճարանատ հոգաբարձուներուն յամառութեանէն 1856 Ապրիլ 6-ին կը հրաժարի Ս. Մեսրոպեան Վարժարանի ուսուցչութենէն, հոգաբարձուները վախնալով ժողովուրդին գրգռութեանէն՝ առ երեսու կը հրաւիրեն զինքը որ գործնապէս պաշտօնավարէ, բայց ինչ անդրուելի կը մնայ և քաշուելով կը սկսի դատախօսել իր տան մէջ՝ օրապահիկը ճարելու համար:

Ժողովուրդը երկուքի բաժնուած էր այդ պատճառաւ, մէկ մասը կ'ուզէր որ շարունակէ իր պաշտօնը Մեսրոպեան Վարժարանին մէջ, և միւս մասը կ'ուզէր որ ալ չը վերադառնայ նախորդ պաշտօնին, Աբրահամ Ապրո և Եւստոֆ Զէլէյի նամակներ կը գրկեն այդ առթիւ իրենց հայրենակիցներուն որպէս զի վերջ մը արուի այս երկպառակութիւններուն, սակայն ի գուր:

Անդրէաս Վարժապետ հոգաբարձուներու հետ տեսնուած ատեն հեղութեամբ կը խօսէր

որպէս զի ներդրամիտ ըլլան անցած դէպքերուն, բայց անոնք չը բաւականանալով այդ չափով կ'ուզէին որ գիր մը գրէ թէ ինք յանցաւոր է:

1855 Յունիս 18-ին իրեն առաջարկեցին որ ազլիանց դպրոցը ստուցչութիւն ընէ և մինչև անգամ ալ 1,000 դրուշ ամսական տալ խոստացան, բայց ինք մերժեց, նկատելով որ Այլիանց Վարժարանը երթալը իրեն անպատուութիւն պիտի ըլլար. — «Այս համարիմ յաղքատութեան կեալ, քան այնպիսի առաջարկութեան նոցա ընդունիլ»:

Վերջապէս նորէն կը բերեն զինքը Մեսրոպեան Վարժարանը բայց իր նախորդ պաշտօնը չեն տար. դպրոցը բոլորովին խանգարուած էր և չէր ուսուցիչին ալ թոշակը զեղչած էին, շատ չանցած Վարժարանին անմեղութիւնը յայտնուեցաւ, որով իրեն հակառակորդները ներշնչութիւն խնդրեցին իրմէ:

1857-ի Կաղանդին էր երբ Նոգարարձութիւնը լուծուեցաւ և նոր մը կազմուեցաւ, Անդրէաս Վարժապետ նորէն իր նախորդ պաշտօնը ստացաւ և սկսաւ ձեռնարկել բարեկարգելու անկարգ վարժարանը բայց զժբազդարար կաթնամանար եղաւ և Մարտ 6-ին վախճանեցաւ 51 տարեկան հասակին մէջ. 26 տարի անընդհատ Մեսրոպեան Վարժարանի ուսուցչութեան և վերապետութեան պաշտօնները վարելէ յետոյ:

Զմբուհիոյ Արշալոյս Արարեսեան թերթը իր 540 թիւին մէջ հետեւեալը գրած է.

«Իզմիրի Հայոց ժողովուրդը եւ Մեսրոպեան վարժարանը մեծ ու ցաւալի կորուստ մը ըրին»:
«Արժանապատիւ Պարոն Ռուբէն Անդրէաս Փափագեան Պատուելին, որ 26 տարիէ ի վեր Սուրբ Մեսրոպեան դպրոցին մէջ ներքին վերատեսչի եւ մեծ վարժապետի ծանր պաշտօնը կը վարէր խիստ արժանաւորութեամբ, ամուսն ճին չորեքշաբթի կէսօրէն ետեւ քանի մը ժամու մէջ առ Աստուած փոխուեցաւ յանկարծահաւ կաթնամանի աճապին հարուածով մը: Հետեւեալ օրը կէսօրին, հանգուցիւր յուզարկաւորութեան եւ թաղման տխուր հանդէսը խիստ փառաւոր եւ շքեղ կերպիւ կատարեցաւ: Թուան բաղմութիւն ժողովրդոց եւ Մեսրոպեան վարժարանին բարձր աշակերտները այս սգալի հանդիսին առջեւէն կ'երթային: Վարժարանին յարգոյ տեսուչները յուզարկաւորութեան մահազոյժ սեւ չախան բռնած էին մեռելակիր մատուկին առջեւէն, զոր կը բերէին իւր վաղեմի աշակերտները: Այս կերպիւ սգալի թափօրը հանգուցիւր ժողովին կ'ընթացէր, սուրբ Մեսրոպեան Վարժարանը հասաւ, ուր արժանապատիւ Տէր Մարգարէ քահանայն դամբանական սրտու-

առջ ձառ մը կարգաց զոր յաջորդ թիւերնուս մէջ պիտի հրատարակեմք:

Արժանապատիւ հանգուցեալը, 52 տարեկան եւ բնիկ Կաստանդուպոլսեցի Բասթեղէն էր, Իզմիր ամուսնանալով իւր բնակութիւնը հաստատեց այս քաղաքի մէջ, իւր խոհեմ եւ բարեխիտ բնակարանութեամբը, իւր առաքինի վարուքը յարգոյ եւ պատկառելի եղած էր ամէնուն առջեւ, եւ խիստ սիրելի իւր բոլոր աշակերտացը համար: Սուրբ Մեսրոպեան վարժարանին յառաջադիմութեան եւ բարեկարգութեան սկզբնաւորութիւնը՝ ըստ մեծի մասին անոր բարեխիտանք եւ եւանդուն աշխատանց ու ազգասիրական յարգութանց արգասիքն է: Քով հայկաբանութեան մէջ, քով Խոտեղէն լեզուին մէջ, լուսահոգի Պատուելին Գաղղիներէն եւ Լատիններէն եւս ըստ բաւականին տեղեակ էր եւ Մեսրոպեան դպրոցին մեծ պատիւ կ'ընէր իւր այս պատուական լեզուագիտութեամբը, եւ իւր պարկեշտ ու քաղաքավարական ընթացքովը եւ իւր սիրովը ընդունելութեամբը, որով կը յարգէր ազգային ու եւրոպացի երեւելի ճանապարհորդները, որ ի սկզբբանէ անտի յաճախ այցելութեան կուգան Հայոց դպրոցներուն:

Ահա այսպիսի է մեծ ու ցաւալի կորուստը, որուն վրայ կ'ողբան այսօր Իզմիրի Հայ ժողովուրդը եւ Մեսրոպեան դպրոցին աշակերտները:

Յիշեալ դպրոցը՝ ի նշան սգոյ դոց պիտի մնայ մինչև երկուշաբթի օրը»:

(Արշալոյս Արարեսեան թիւ 540):

Ահաւասիկ իր դամբարանին արձանագրութիւնը.

Ռուբէնի
Անդրէաս
Փափագեան
Բարեջան քաջի
եւ
Բազմադիւն
Վարժապետի
Ս. Մեսրոպեան
Վարժարանին
Զմբուհիոյ
Զոր ծաղկեցոյց
Զամս քան եւ վեց
Կանգնեցին
Աւակերտք իւր
Շնորհապարտք
Ծնեալ ի 14 Ապրիլի 1806
Փոխեալ յաւեսագս ի 6 Մարտի 1857

Ա.Ա.Բ.Ի.Բ.Ի.Բ.Ի. — «Կենսագրութիւն Ռ. Անդրէաս Յ. Փափագեանի» (Ս. Փափագեան 1858). — «Հայք ի Զմբուհի» (Հ. Բոսեան). — Տարեցոյց Նոսի-Պապիկեան (Մ. Նուպարեան). — Արշալոյս Արարեսեան թիւ 540:

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔՅՆՅ. ՏԵՐԶՆՑԻ ԵՒ ԻՐ ՈՐԴԻՆ ԽԱՉԱՏՈՒՐ

ԵՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐԻԶ

(ՏՊԱՐԱՆ ՀՈՌՎՄ, ՎԵՆԵՏԻԿ 1584—1587)

Քահանայ մըն էր Յովհաննէս Տէրզնցի Ամբի կամ Տիգրանակերտ քաղաքէն՝ որդի Խանէսի, յայտնի չէ թէ ինչո՞ւ Տէրզնցի կոչուած է:

Իր կալակցին՝ Ինայրբաշէի մահուամբ երկու ազլիկ, և եօթ տարեկան մանչ մը սրբ կը մնան:

Ինչ պատճառաւ ձերբակալուած է, անշուշտ ենթադրութեամբ կամ կոտորածով եղած գործ մըն էր այդ բանը որովհետեւ անմեղութիւնը հասկցուելով, ոչ մըայն զինքը կը թողուն այլ և գործելու ազատութիւն և ստպարէզ կը շնորհեն Վենետիկի մայրաքաղաքին մէջ:

Ահաւասիկ այդ յիշատակարանը.

«Այս է տալ և յիշատակարան ի վերայ անտանս.

«ամ ես զերեսս՝ ձեր տապ կոխան, ունկն դնել պատուի բանին, Որ ես պատմեմ փոքր մի զանցս իմ զեղեալս իմ ի գոյն տալիս:

«Երբ սր եղէ այրի գերիս՝ ի Համբի մայրաքաղաքին, Մնաց երկու ազլիկունս և տղայ մի եօթնամի.

«Ճախճան-են տանցիալն տարակուսիլ ես իմ անձին. Եհան զիս յիմ որբերացն, ած ի Հոսոմ յերկիրն Լատին:

«Սորժամ կամեցայ յես դանտալ, զի վերջ արի զիմ առաջին, Քահան աւուր ճանապարհք չսքա միամիտ յիմ ճանապարհին.

«Երոյ վկայ է Տէր Աստուած՝ որ ծածկատես ամէն գաղանին.

«Զի վնաս ինչ ոչ գործեցի՝ զի արժանի լինի բանախն.

«Բանս իմ մեղացն որ յառաջ կայր՝ որ ինչ գործեալ յիմ երկրին, Փութանակի աստի հասան մի ըստ միով կա...»

«Երբ երբոր այն պատահեցաւ լեցին, Ի Հոսոմայ թուգա առաքեցին ի քաղաքին... ասեն...»

1587 թուականին Տէրզնցի Վենետիկի մէջ սպազբած է Սաղմոսարան մը որուն սկիզբը կը գտնուի իրեն և իր որդւոյն Խաչատուրի պատկերները (տես թիւ 202) և նաև հետեւեալ յիշա-



202. Տէր Յովհաննէս քհնյ. Տէրզնցի

1583ի միջոցներուն, կարօտութեան և կամ ուրիշ որ և իցէ պատճառով կը ստիպուի Հոսոմ երթալ:

Հոսոմ երթալով հոն կը ծանօթանայ Աբգարի որդւոյն Սուլթանչահի և որուն ընկերանալով կը սպազբէ 1584ին Գրիգորիան Տումարը: Ամուսնոյն մահուանէն շատ տարի ետքն է անշուշտ որ այդ ճանապարհորդութիւնը ըրած է որովհետեւ իր հետն է նաև իր Խաչատուր որդին, չափահաս պատանեակ մը, զոր իրեն օգնական կամ ինչպէս ինք կը յիշէ թելադրէն կը կոչէ իր ձեռք զարկած գործին:

Այս սպազբութիւնը յաջողցնելէն ետք (1585—1586) կը մտադրէ հայրենիք վերադառնալ և արդէն քասնօրեայ ճամբորդութիւն ըրած էր, երբ անակնկալ կերպով զինքը կը բռնեն ու կը բանտարկեն, ինք բանտարկուելու արժանաւոր յանցանք կամ վնաս մը ըրած չըլլալը կը գրէ յիշատակարանի մը մէջ, և յայտնի չէ թէ

տակարանը. «Յիշա՛ զմեզ Տէր յորժամ դաս արքայութեամբ քո և սղորմեա մեզ. Տ. Յովհաննէս Տէրղնցին և որդին Սաչատուրն ծառայք Աստուծոյ և յիշողաց, ՌԼԵ (1035=1386): Յիշատակարան է սակաւիկ փառք Ամենասուրբ Երրորդութեան Հօր և ... Աւարտեցաւ գիրս ձեռամբ Տէր Յովհաննէս Տէրղնցոյս և սրբւոյ իմոյ Սաչատուրին ի թվին ՌԼԶ (1036=1387) ի մայրաքաղաքն Վինետիկ, ընդ հովանեաւ Մարկոս աւետարանչին ի թագաւորութեան Պասքուալ Զրիմիւնի. ի պատրիարքութեան Զուան Թրիգանայի, և Քանատուն Զուան Ալբերդին, ձեռնասուր Սօճայ Եանուսուեն և հոգեւոր սրբւոյն իմոյ Սանփաննոսին և այլ Զուլեցոյց զոր Տէր Աստուած սացէ ըստ սրախց իւրոց: Այլ զկարասեա Բալչեցին յիշեցէք ի Քրիստոս զուր բազում օգնութիւն հասոյց մեզ: Այլ և զերեսս արկանեմք սախց ձերոց մոխրամածեալ և արտասուայից հառաչմամբ հայցեմք և մա լիմեմք ի ձէնջ. զի մի սղորմայիւ արժան, առնէք զկենտիկ իմ զԻնախրփաչէն և զմայր: իմ զՄարիամն և զհայրն իմ զՍանէսն զփոխեալքն առ Աստուած, և յիշողայն և յիշեցիոյս Աստուած սղորմեցի յիւր միւսանգամ գալուսան ամէն:»

Տէրղնցի իր սրբւով Վենետիկէն կ'անցնի Մարսէյ և հոն հայերէնի կը թարգմանէ Le Chevalier Paris et la belle Vienne անուն վիպասանութիւնը ստանաւոր չափով, ինչ որ 1387ին սակայն, Փարիզի մասնաաղարանին մէջ գտնուած սոյն գործին նմանութիւնը չունի, կ'երեւի ուրիշ նման գործէ մը թարգմանած և կամ հետեւողութեամբ գրուած է: Գրքին վերջը հետեւեալ յիշատակարանը կայ.

«Յիշատակ թարգմանչի տառիս.
 Զարիւք պինտ լի երես որ կայ
 Տրորեալ մածիմ սասցդ վերայ.
 Եղբայր, լեզուով մի յիս գըթայ,
 Բամեալ հոգուս սղորմի տայ.

Յորդ արտասուօք դոչեմ աճա,
 Ոչորմեցէք սրպէս Յովրայ.
 Վկայն իմ Տէրն է, կրկին վկայ.
 Ազալակեմ, ձայնրս կու գայ.
 Նա սր առէ մի Տէր սղորմեա՝
 Եղկելոյն այ՛ որ կու կենայ,
 Ի յա(ն)դենին առնու և ինդայ:
 Տրամադրեալ սա ի Ֆրանցայ
 Էր ի քալաքն Մասչիլիա.
 Բամիլ թուխ մերոյս Հայկայ
 Զերդ և հազար և երեսուն կայ,
 Նայ աւելի եւս վեցամեայ.
 Յվերջ ամառն յամաց սոցայ.
 Որ և երկրիս այս մեծ արքայ
 Յինրիքոս (Ենրիկոս 2) կոչեն գնա:
 Այլ ես յորդովք քաղաքս ուղղայ.
 Սիրաս իմ կամի որ միշտ երթայ.
 Այլ ճանապարհս երկրի սորայ՝
 Յամաքն և ծախ կապեալ մնայ:
 Յաւտարութիւնըս մաշեցայ,
 Որ ի երկիրն Ֆրանցայ.
 Այս ինչ ցաւ է, կայ և մնայ:
 Կատարեցաւ բանս»:

Ասոյ գործը հայերէն չափով թարգմանուած է Փռանկ լեզուէ, որ եթէ ուրիշ լեզուագէտի օգնութեամբ ալ եղած ըլլայ, դարձեալ արդիւնաւոր է Յովհաննէս, քանի որ հին Փռանկ լեզուն և սճր դժուարին է:

Տէրղնցի Հում եղած ատեն 1383 թուականին, Հայոց վերակացու կամ իշխան անուանուած Սուլդանշահի (Արզար ապագրչի որդին) և ուրիշ գլխաւորաց կողմէ երկայն նամակ մը գրած է արձակ և ստանաւոր Երուսաղէմի Գառիթ Պատրիարքին, հրա իրելով որ ընծաներով Հումմ գայ և աննէ Գրիգոր ԺԳ. Պապուն բրածները մանաւանդ նոր տամարի հաստատութիւնը, զոր և յաջորդ տարին 1384ին թարգմանելով ապագրեց Հումմի մէջ:

Ա.Ղ.ԲԻԻՐՆԵՐ. — Պասն. Հայկ. սպագրութիւն Զարբեանի. — Հայ-Վեհեհ. Ալիբան. — Պասն. սպագր. ԼԵՕ:

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Պ. ԽԱԼԻՊԵԱՆՑ

1790 — 1871

Յարութիւն Պ. Սալիպեանց ծնած է Նոր-Նախիջևանի մէջ 1790 Փետրուար 22ին, իր պապն էր Յարութիւն Ապանդարեան որ յետոյ կոչուեր է Սալիպեան, 1760 թուականին Յարութիւն ազա Սրիմէն եկած է Ազուլիս քաղաքին քովերը գիւղ մը: Սրիմու այդ քաղաքը Թէոդոսիա, իր բնակութիւնը հաստատելով, սեղուոյն Անեցի ժողովուրդին հետ մտերմացեր և մեծ յարգ ու պատիւ ստացեր էր, երբ Սրիմու Հայերը Նոր-Ետիքիւն գաղթել կ'ուզեն 1777ին, ժողովուրդը զինքը պատգամաւոր կ'ընտրէ որ երթայ Ազուլի կողմերը և իրենց յարմար տեղ մը ընտրէ բնակութեան համար: Այդ գործը յաջողութեամբ աւարտելով դարձեալ ժողովրդին խնդրանքով Պետրբուրդ գացեր է ուր՝ Նախիջևան գացող Հայերուն համար Կատարինէ կայսրուհին ընդուներ է պարգեւադիր մը որուն առանձնաշնորհումները երկար տանն վայելցիցին Նախիջևանի Հայերը:

Յարութիւն ազա Փեթիկոսյուրբի մէջ կը վախճանի, իր որդին Պօղոս Սալիպեան Նախիջևան գացող ժողովրդեան գլխաւորներէն ըլլալով, մեծամեծ օգնութիւններ կ'ընէ ժողովուրդին և Ռուս տէրութեան կողմէն ալ աստիճանի արժանանալով կը վախճանի ազայ հասակին մէջ որը թողով Յարութիւն Սալիպեան իշխանը:

Յարութիւն իր նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Կատանդնուպոլսեցի Յովհաննէս վարժապետէն, իր ընկերներուն մէջ ամէնէն յառաջադէմը կ'ըլլայ, այնպէս որ երկու տարուան մէջ կը սովորէ քերականութիւն և ճարտասանութիւն: Ամուսնացած է 1815ին, վեհայանալով Նախիջևանցի Օսապաչեան Գէորգի:

Յարութիւն Սալիպեան չորս անգամ չարունակաբար ընտրուեցաւ Քաղաքական գլուխ (Ռուսերէն Կոյովա) պաշտօն, զոր վարեց տասներկու տարի և Տէրութեանէն ընդունեց Խորհրդական պատուոյ աստիճանը:

Սալիպեան Յարութիւն իշխանը պարզ և համարձակ, միանգամայն խոհեմ ու խորագէտ բնասարութեամբ և գործունեայ, հայրենասիրութեամբ սիրելի և պատկառելի եղած է թէ

քաղաքացիներուն և թէ Տէրութեան նոյն ժամանակի քաղաքագէտներուն, որոնցմէ օգտուելու գեր է իր անձէն աւելի ազգին պէտքերուն համար: Իր իշխանութեան ժամանակ Նախիջևանի ազատութիւնները և արտօնութիւնները անթերի պահպանել յաջողելով՝ քաղաքին մեծամեծ օգուաներ բրած է: Երկու անգամ Նախիջևանը ազատած է ծանր պարտքերէ որ Տէրութիւնը կը պահանջէր՝ ժողաւորայէս 442 հազար ռուպլիէն աւելի, Սալիպեան այդ պարտքէն ազատելէն զատ նաեւ քաղաքին մէջ հաստատած է դեղարան, գաւառական դպրոց և թղթատուն, սակէ զատ դատական գործերուն լու ուղղութիւն մը տուած էր որով 1844-ին՝ երբ կառավարութեանէն քննիչ եկած է, գոհ մնալով ի վարձ իր ծառայութիւններուն Տէրութեանէն ընդունած է անգամ մը թանկագին ժամացոյց և երկու անգամ ալ Զարին կողմէ բարեհաճութեան նամակ:

Իր գործերուն մէջ ամէնէն նշանաւորն է երջանկայիշատակ Ներսէս Աշտարակեցի Կաթողիկոսին հետ ունեցած մտերմութիւնը և իրեն յանձնուած ծանր պաշտօնը (*):

Ներսէս 1805 թուականէն մասնաւոր համակրանք ունեցաւ իշխանին վրայ երբ ան պատանի՝ Յովհաննէս Վարժապետի քով կը սովորէր: Ներսէս այն ատեն ծայրագոյն վարդապետ էր:

Յետոյ 1828-ին երբ առաջնորդական պաշտօնով Թիֆլիզէն Քիշնեւ կ'երթար, Նախիջևանէն անցած ժամանակ դարձեալ մտերմացաւ Յարութիւն իշխանին հետ, իսկ 1842-ին սկսուանոր յանձնել վիճակին մէջ եղած կեկեղեցական դրամները ժողվելու, ցրուած գումարները հաւաքելու և իր քովը ամբողջ պահելու հոգը: Տեսնելով այս գործին մէջ անոր ցոյց տուած եռանդը և հաւտարմութիւնը, հեռզհեռ այնքան աւելցուց անոր վրայ վստահութիւնը որ վիճակին հագեւորական դատարաններուն վերաւտեսաչ անուանեց, Կաթողիկոս ըլլալէն ետքն ալ

(*). Ընթերցողը կարգաւորով Պատկանեան քահանայի կենսագրականը կրնայ լու գողաւոր մը կողմէ Սալիպեանցի մասին:

Մայր-Աթուին գործակատար անուանեց զինքը : Այսչափ վստահուած պաշտօններ , ոմանց չափազանց երեւցան և անա ժողովուրդը կուտակցութիւններու բաժնուեցաւ որ տեւեց քանի մը տարիներ , մինչև որ Իշխանը իր հաշիւները ներկայացուց և բոլոր դրամները յանձնելով իր նարբատութենէն ալ մաս մը արտօնողրեց Նախիջևանի Ս . Խաչ վանքին մէջ եկեղեցական վարժարան մը



203. Յարութիւն Պ. Խաչատրեանց

բանալու համար , այն տեղը , ուր երջանկայիշատակ Հայրապետը մասնանիշ ըրած էր :

Ասկից զատ 1859 Յունիս 23ին Սալիպեան Իշխան իր աւանը հրախրելով Առաջնորդը Բէկնաղարեանց Յովհաննէս վարդապետը և քաղաքին գլխաւոր իշխանները ամէնը 14 անձ , աւանց կը յայտնէ թէ կ'ուզէ Թէոդոսիոյ մէջ բացուելիք Ազգային Ուսումնարանին շէնքին ծախքը ինքը տալ այն է 200,000 ֆրանք , Առաջնորդը շնորհակալութեամբ կ'ընդունի այս խոստմունքը և մեծանուն բարերարին խոստում կուտայ որ դպրոցին անունը ըլլայ «Սալիպեան Ուսումնարան Ազգիս Հայոց» և քսան աշակերտներ ձրի դաստիարակութիւն մէջը «Սալիպեան Սանք» անունով , այս մասին թուղթ մը գրուեցաւ և ներկաները իբր վկայ ստորագրեցին :

Այսպէս Թէոդոսիոյ Ուսումնարանին հաստատութիւնը տեղի ունեցաւ 1860ին :

Նոյն տարին Մայիս 17ին կ'օծուի Ս . Յարութիւն եկեղեցին որ նոյնպէս Իշխան Յարութիւնի ձեռնադրութեամբ շինուած է : Սալիպեան

եան նաեւ Տպարան մը բացաւ Թէոդոսիոյ մէջ Ուսումնարանին մօտ , ուր բաւական դրքեր տրւողարեցան . հեղինակուած Գարրիէլ Եպիսկոպոս Այվազովսքիէ և Գալֆանան Ամբրոսիոս Սորէն վարդապետներէ , «Մասեաց Աղաւնի» և «Ծիւածան Հայաստանեայց» թերթը իր հինգերորդ տարիէն սկսեալ կը տպուի Սալիպեան տպարանին մէջ : (Տես թիւ 197)

Մեռած է 1871 Ապրիլ 24ին :

Հաճոյքով կը հրատարակենք Հ . Սիմօն Երամեանէ Սալիպեան վարժարանի մասին զեղեցիկ մէկ գրուածքը :

ԽԱԼԻՊԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆ

Հիմնադիրն է Գարրիէլ Արքեպիսկոպոս Այվազեան : Մեր հայկական նշանաւոր անձնաւորութեանց շարքին մէջ , երբեմնի Մխիթարեան այդ գէժքը , իր ազգանուէր գործունէութեամբ հաճաւոր գիրք մը ունի : Արդիւնաւոր է իր կեանքը , վասն զի պալաքերելու գաղանքը իրեն ծանօթ էր : Գիտցեր է համակրելի ըլլալ : Գրուիչ քաղաքական ընաւորութեամբ օժտուած՝ յաջու իր է յազմել խոչընդոտները , և իբրազործել այն դադափարները որ իրեն ամար բարի և օգտակար երեւցեր են : Ազգին մէջ արդէն պակաս չէին նշանաւոր ուսումնարաններ , ատոնց հետ մրցելու համար , պէտք էր ոչ միայն բարոյական այլ և նիւթական մեծ ուժ : Վարժարան մը հիմնելու համար չեն բաւեր տաղանդ , գիտական պոչար , դաստիարակութեան ընդունակութիւն : Դրա՛մ , յաւիտենական դրամ մը անհրաժեշտ է :

Այվազեան՝ Սալիպեան վարժարանը հիմնելու գաղափարով օրօրուած , միայն իր ուսումնական պաշարը ապահով կը տեսներ : Դրամը կը պակսէր : Ինքը գիտէր խոչընդոտները սանակոխ ընել : Երբ Փարիզ էր , կ'աշխատէր Ռուսաստանի մէջ կանգնել վարժարան մը , ո՛չ տարրական այլ բարձրագոյն : Այդ իր նպատակին համեղու համար , կը թղթակցի Ռուսաստանի պաշտօնական անձնաւորութեանց հետ : Ռուսին արամազրութիւնը Այվազեանի համար նպատաւոր էր : Գալափարի տէր վարդապետը կ'երթայ Կ . Պօլիս և հոն Պատրիարքարանի նշանաւոր անձնաւորութիւնները շահեկան կը գտնեն Ռուսաստան հայ վարժարան մը հիմնելու գաղափարը :

1857 Յունիս ամսոյն սկիզբներն Այվազեան իր հայրենիքը՝ Թէոդոսիա էր : Կը գիտէ հանրութեան արամազրութիւնը , ամէն մարդ իրեն

«ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ» պիտի հրատարակուի պրակ առ պրակ ամիսը անգամ մը, ամբողջ թիւնը պիտի բաղկանայ 48 պրակներէ 4 հատորի մէջ ամփոփուած և պիտի պարունակէ երեւելի ազդայիններու լուսանկարները, կենսագրութիւնները և ձեռագիր անտիպ գրուածքները, կաթողիկոսներու և պատրիարքներու կոնդակները և այլն:

Կը շարունակուի Բ. Գ. Դ. հատորներու բաժանորդագրութիւնը 80 դրուչի:

Կոչում կ'ընենք հասարակութեան և բանասէրներու մեզ ուղարկել իրենց քով յունեցա սօքիւմանները, ըլլան լուսանկար թէ ձեռագիր և կամ կենսագրութիւններ որոնք անվճար իրեն կը վերագարձենք դարձեալ:

Ամբողջ գործին բաժանորդագրութիւնն է կանխիկ մէկ օսմանեան ոսկի ամէն տեղի համար, իւրաքանչիւր հատորի համար 30 դրուչ:

Բաժանորդներու անունները պիտի հրատարակենք հեռզհեռէ:

Գործը պիտի աւարտի մինչև 1912 տարուայ սկիզբները և բաժանորդները պիտի ստանան իբր նուէր գեղարուեստական շքեղ կողբեր որոնք արուեստասէրներու յանձնած ենք պատրաստուելու համար և որոնք խորհրդանշանը պիտի ըլլան Հայ. Տպագրութեան 400 ամեայ Յօրեկեանին:

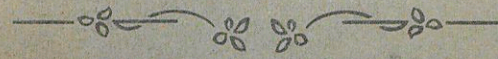
Վստահ ենք թէ Հասարակութիւնը պիտի զնահատէ այս գործը որ բազմաձախս եղած է և որուն համար տարիներով տքնած առուպած ենք:

Հրատարակուած է արդէն առաջին հատորը որ կը վաճառուի 30 դրուչի Պոլիս Զարդարեան գրատուն, Բերա Վայսի գրավաճառատունը, Ալեքսանդրիա Յ. Ղազիկեանի և Օ. Գարսնձեանի և Գահիրէ Սուրէն Զարմաքձեանի քով:

Մեկ պրակի գինը 2 դրուչ, գաւառներու համար 400 փարա:

Իմել Զարդարեան Գրատուն, Պոլիս, Զաւմաքնըլար, 24—26:

Կը ծախուի ամեն տեղ:



4. 21

Մ Ե Բ Վ Ճ Ա Բ Ո Ղ Բ Ա Ճ Ա Ն Ո Ր Գ Ն Ե Բ Ը

Հեռզհեռէ կը հրատարակենք անունները մեր բաժանորդներուն որոնք կը վճարեն իրենց բաժնեգինը, ասիկա կ'ընենք ամէն անոնց համար որոնք կ'ուզին վստահ ըլլալ. անոնք որ կը վճարեն և անունին հոս չեն տեսներ, անմիջապէս պէտք է մեզ իմաց տան:

		Ղրջ.	5550
74. — Գեր. Կարապետ եպս. Մազրլսեան (Պալրֆեուր)	Ա. Բ. հասորի		54
75. — » Գեորգ Վ. Նալբանդեան (Սրդերդ)	Ա. »		30
Տեարժ			
76. — Կամարաբեան (Բաքերսըն)	Բ. Գ. Դ. »		80
77. — Յովհաննէս Շիւմանեան (Մարաւ)	Ա. »		30
78. — Յակոբ Կիւլպէնկեան	Բ. »		30
79. — Գրիգոր Արմոնի	Ա. »		30
80. — Նուանդ Պէլագեան	Բ. »		30
81. — Գառնիկ Սարգիսօճ	Ա. »		30
82. — Միհրդատ Համբարձումեան	Ա. Բ. »		54
83. — Մեղիսեղեկ Մեղիքեան (Սամսոն)	Բ. Գ. Դ. »		80
84. — Գրասեւր մը	Ա. Բ. »		60
85. — Շասախի ժողովրդային Գրագարան	4. »		408
86. — Տիկին Ա. Նեյֆեհեան	4. »		408

« Ազգային գրադարան



NL0251056

